

**O`ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIIY VA O`RTA MAXSUS
TA'LIM VAZIRLIGI**

**TOSHKENT DAVLAT SHARQSHUNOSLIK INSTITUTI
JAHON SIYOSATI, TARIXI VA FALSAFASI FAKULTETI**

I bosqich Jahon siyosati yo`nalishi

Ingliz-Turk guruhi

REFERAT

MAVZU: JAHON TRANSPORTI GEOGRAFIYASI

Bajardi: Mirzaaliyev Anvarjon

Qabul qildi: Rizayeva Kamola

Toshkent 2015

Reja:

1. Kirish
2. Quruqlik transporti
3. Suv transporti
4. Havo transporti
5. Xulosa
6. Foydalanilgan adabiyotlar

1. Kirish

Transport jahon moddiy ishlab chiqarish tarmoqlarining uchinchi muhim tarmog`idir. U sanoat va qishloq xo`jaligi tarmoqlaridan farqli ravishda biron-bir xil mahsulot ishlab chiqarmasa-da, ishlab chiqarishning rivojlanishida juda katta o`rin tutadi.

Tez rivojlanib borayotgan jahon transporti murakkab va o`ziga xos tarmoqlar tizimini tashkil qiladi. Ular quruqlik (temiryo`l, avtomobil va quvur), suv (dengiz va daryo) hamda havo transporti tarmoqlariga bo`linadi.

Transport mehnatni geografik taqsimotining asosi bo`lib hisoblanadi. Tashishlarning hajmi va tuzilmasi iqtisodiyotni darajasi va tuzilmasini, transport tizimining geografiyasi esa - ishlab chiqarish kuchlarini joylashuvini aks ettiradi. Transport mavjud bo`lmagan taqdirda, tovarlarni ishlab chiqarish va ularning iste`moli o`rtasidagi hududiy uzilishni bartaraf etishni imkoni bo`lmas edi.

NTR transportning alohida turlari o`rtasidagi "mehnat taqsimoti"ga ta'sir ko`rsatdi: agarda yo`lovchilar aylanmasida avtomobil transporti yetakchilik qilsa, jahon yuk aylanmasida esa - dengiz transporti ustundir.

2. Quruqlik transporti

Quruqlik transporti tarmoqlari qatoriga avtomobil, temiryoʻl va quvur transportlari kiradi.

Jahonda temir yoʻlga dastlab 1825-yili Angliyada asos solingan. Temir yoʻllar Rossiyaga 1837-yil, Oʻzbekistonga esa 1890-yil kirib kelgan. Temir yoʻl qurish 1970 yillargacha jahonda juda tez oʻsdi.

Hozirda temir yoʻlni yuk va yoʻlovchi tashishdagi salmogʻi kamaygan boʻlsa-da, u quruqlik transportining muhim tarmogʻidir. Jahon temir yoʻl tamogʻi XX asrning boshida asosan shakllangan boʻlib, hozirda uning umumiy uzunligi 1,3mln.km atrofida.

Temir yoʻl transporti iqlimiy sharoitlar va yil fasllari qanday boʻlishiga qaramay hamma vaqt ishlayveradi. Uning tezligi katta, yuk tashish tannarxi past. Temir yoʻllarning elektrlashtirilganligi, poezdlarning qatnov tezligi, ogʻirligi, temir yoʻllarning yuk oʻtkazish qobiliyati, yaʼni ularning ish unumdorligi bilan qolgan transport vositalaridan ajralib turadi.

Elektrlashtirilgan temir yoʻllarning uzunligi jihatdan jahondagi yetakchi davlatlar:

1. AQSH
2. Rossiya
3. Germaniya
4. Fransiya
5. Italiya

Temir yoʻllar maydoni yirik mamlakatlarda boshqa transport turlariga qaraganda katta iqtisodiy foyda keltiradi. Jahonda tashiladigan jami yukning 16%i, yoʻlovchining 11%i temir yoʻl transporti orqali tashiladi. Lekin ayrim davlatlarda bu koʻrsatkich boshqacharoq. Masalan, Rossiyada jami tashiladigan yukning 55%i, AQSHda 30,3%i, Fransiya 10,6%i, Yaponiyada 0,2%i temir

yo'llarida tashiladi. Jami yo'lovchining esa Rossiyada 33,2%, Yaponiyada 33,9%, Fransiya 9%, AQSHda 0,2% temir yo'llarda tashiladi.

Temir yo'llarda yuk tashish tannarxi bir xil emas. Agar temir yo'llar tekislikdan o'tgan bo'lsa, yuklar ko'p va uzoq masofaga tashilsa va temir yo'llar elektrlashtirilgan bo'lsa bunday yo'llarda yuk tashish tannarxi arzonroq va aksincha, elektrlashtirilmagan, relyefi murakkab va oz yuk qisqa masofaga tashilsa, tannarxi yuqoriroq bo'ladi.

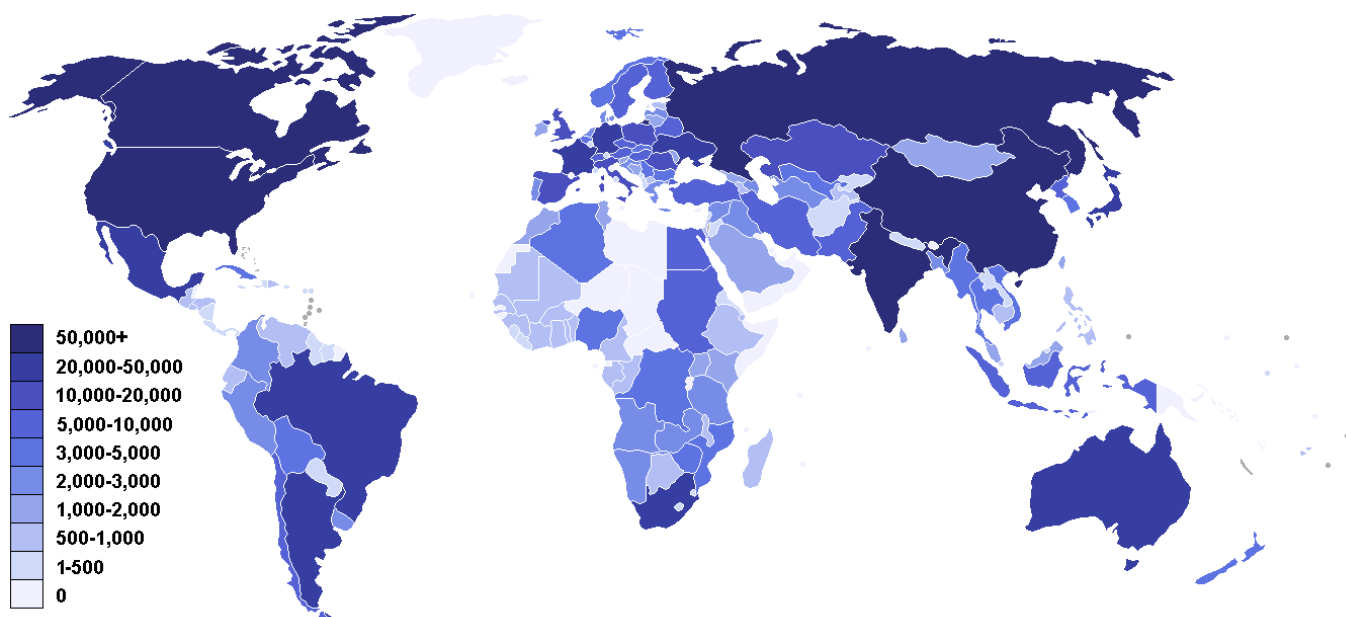
Temir yo'llar iqtisodiy, turistik, siyosiy va harbiy-strategik ahamiyatga ega va u bir yo'lli va ikki yo'lli, bir izli va ikki izli bo'lishi mumkin.

Temir yo'l paromlari va tonellari temir yo'llarda yuk va yo'lovchi tashishni bir necha marta tezlashtiradi, vaqt, yoqilg'i va ehtiyot qismlarni tejaydi. Temir yo'l tarmoqlarining zichligi (100km² joyga 10km) bo'yicha G'arbiy Yevropa davlatlari ajralib turadi. Ayni vaqtda temir yo'l tarmoqlari juda siyrak yoki mutlaqo yo'q (30 davlat asosan Yaqin Sharq va G'arbiy Afrikada) davlatlar ham mavjud.

Temir yo'l tarmoqlarining zichligiga ko'ra jahonda Germaniya, Shveysariya, Chexiya ajralib turadi. AQSH va Buyuk Britaniyada temir yo'llar qisqarmoqda.

Rasm 1.

Dunyo mamlakatlarida temiryo'l tarmog'ining uzunligi

Avtomobil transporti eng samarali tadrijiy (dinamik) o`sayotgan tarmoqdir. XX asr boshlaridan paydo bo`lgan bu transport hozirgi paytda jahonning barcha mamlakatlarida eng ommaviy harakat vositasi bo`lib qoldi.

Avtomobil yo`llari uzunligi hozir 25 mln.km ni tashkil qiladi. Uning 1/4 qismidan ko`prog`i AQSh, yana shuncha yo`l Hindiston, Yaponiya, Xitoy va Rossiya hissasiga to`g`ri keladi. Jahonda 600 mln.dan ziyod turli avtomobillar bo`lib, ularning 4/5 qismi G`arbning rivojlangan mamlakatlaridadir, Birgina AQSHda dunyo avtomobillarining 30 foizidan ko`pi harakat qilmoqda.

Avtomobil transporti istalgan tomonga bora oladigan eng qulay transportdir.U yuklarni yo`lda tushirib-ortmay, bevosita iste`molchiga to`g`riyetkazib bera oladi.

Avtomobil transporti sanoat va qishloq xo`jalik korxonalarini magistral transport bilan bog`laydi.Shahar atrofida va qisqa masofaga yuk tashishda eng afzal transport hisoblanadi.Shuningdek tog` oldi va tog`li rayonlar uchun katta ahamiyatga ega.

Avtomobil yo`llari iqtisodiy,siyosiy va harbiy ahamiyatga ko`ra global, mintaqaviy, lokal hudud miqyosda ahamiyatga ega yo`llarga bo`linadi.

Avtomobillashtirish AQSHda yuksak darajaga yetgan bu mamlakatda har 1000 kishiga 600 avtomobil to`g`ri keladi. G`arbiy Yevropa davlatlarida esa 1000 kishiga 300-400 avtomobil to`g`ri keladi.Avtomobil yo`llarining uzunligi MDHda 1346000km bo`lib,shundan 927000km qattiq qoplamalidir.

Jahon avtoparklarining 50%i AQSH hissasiga to`g`ri keladi.Shuningdek AQSHda barcha yukning 25,4%, yo`lovchilarning 88,2%i avtomobil transporti orqali tashiladi.AQSH avtomobil ishlab chiqarish bo`yicha dunyoda 2-o`rinda, uni import qilish bo`yicha 1-o`rinda turadi.

Jahon avtomobil yo`llari,avtoparklar va avtotransportda yuk tashishning 90%i rivojlangan davlatlarga to`g`ri keladi.Ya`ni, jahonda tashiladigan jami yukning 8%i,yo`lovchining 80%i avtotransportda tashiladi.Lekin bu ko`rsatkich turli davlatlarda turlicha.Masalan, tashiladigan jami yukning AQSHda 25,4%i, Fransiyada 21,2%i, Yaponiyada 7,4%i, Rossiyada 1,5%i, yo`lovchining esa

AQSHda 88,2%i, Fransiyada 84,2%i, Yaponiyada 56,9%i, Rossiyada 33%i avtotransportga to'g'ri keladi.

Quvur transporti jahonning neft va tabiiy gaz ko'p miqdorda qazib chiqariladigan va ularni iste'mol qiladigan mamlakatlarda, ayniqsa, rivojlangan. Jahon neft va gaz quvurlarining umumiy uzunligi 1,5 mln. km dan iborat. Bu ko'rsatkich yildan-yilga oshib bormoqda, Asosiy neft quvurlari tarmog'i neft qazib chiqaruvchi va uni iste'mol qiluvchi yirik davlatlar (AQSh, MDH mamlakatlari, Kanada, Xitoy va boshqalar)da, neft eksport qiluvchi (Saudiya Arabistoni, Iroq, Eron, Jazoir, Liviya, Meksika, Venesuela) va iste'mol qiluvchi (Fransiya) mamlakatlarida mavjud. Asosiy gaz quvurlari tizimi esa deyarli faqat rivojlangan mamlakatlarda tashkil topgan. Ular AQSh, Sobiq Ittifoq mamlakatlari, Germaniya, Kanada, Niderlandiya va boshqa davlatlardir.

Jadval 1.

Quvurlari eng uzun jahonning 10 mamlakati

#	Mamlakat	Umumiy uzunligi (km)	Gaz quvurlari	Neft quvurlari	Neft mahsulotlari quvurlari
1	AQSH	2225032	1984321	240711	
2	Rossiya	259913	165250	80820	13658
3	Kanada	100000	76000	24000	
4	XXR	86890	48502	23072	15298
5	Ukraina	45597	36720	4514	4363
6	Meksika	37008	20176	8775	7565
7	Argentina	39850	29971	6248	3631
8	Buyuk Britaniya	39778	28662	5256	4919
9	Eron	38906	21364	8625	7937
10	Hindiston	35676	15635	8943	11069

3. Suv transporti

Suv transporti dengiz va daryo transporti tarmoqlarini o`zida birlashtiradi.

Dengiz transporti jahon transport tizimida alohida o`rin tutadi. Bu tarmoq avvalo bir-birlaridan alohida va uzoqda joylashgan materik va qit'alarni bog`lab turuvchi, xalqaro mehnat taqsimotini amalga oshiruvchi vosita sifatida ahamiyatli. Shuningdek, asosan dengiz transporti minglab tonna yukni uzoq masofalarga tashiydigan bo`lganligi uchun boshqa transport tarmoqlariga nisbatan xizmat tannarxi eng arzonga tushadi. Har yili barcha xalqaro yuklarning o`rtacha 4/5 qismi dengiz transportida tashilmoqda.

Asosiy dengiz yo`llari turli mahsulotlarni ishlab chiqaruvchi va ularni iste'mol qiluvchi davlatlar o`rtasida tashkil qilingan. Odatda, Afrika, Lotin Amerikasi, Osiyo, Avstraliyadan turli sanoat va qishloq xo`jalik xomashyolari, asosan Yevropa, Yaponiya, Shimoliy Amerika mamlakatlariga, ulardan esa aholi va xalq xo`jaligi uchun turli iste'mol mahsulotlari dunyoning barcha iste'molchi hududlariga yetkazib beriladi.

Jahon dengiz transporti rivojlanishi va geografiyasida dengiz bo`g`izlari va xalqaro kanallarining ham ahamiyati katta. Aynan ular jahon dengiz yo`llarining eng serqatnov chorrahalari hisoblanadi.

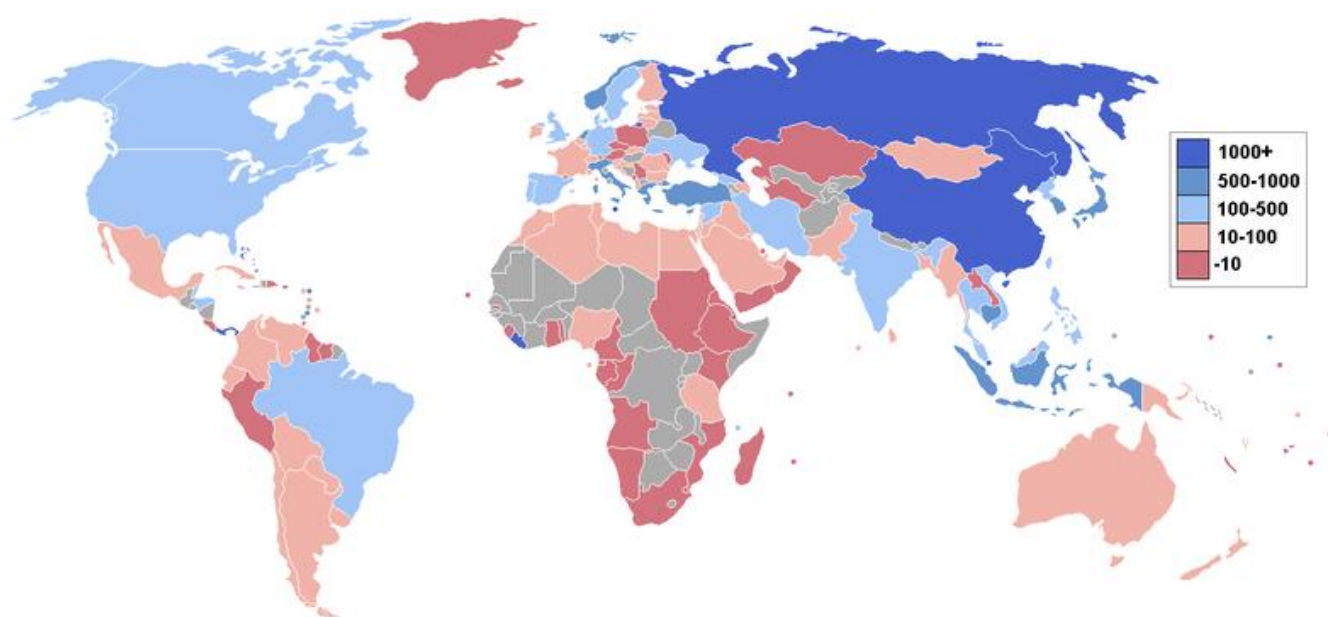
Dengiz bo`g`izlari orasida eng yirigi La-Mansh bo`g`izidir. U orqali bir kecha-kunduzda 500 gacha kema o`tadi. Keyingi o`rinlarda turuvchi bo`g`izlar: Eresunn (Zond) – 175 ta, Gibraltar – 200 ta, Xormuz – 100 ta, Malakka – 80 ta, Bosfor – 40 tagacha kema o`tkazadi.

Ichki suv (daryo va ko`l) transport tarmoqlari bajaradigan ish hajmiga ko`ra ancha kichik tarmoqlardandir. Daryo va ko`l transporti yo`llari uzunligiga ko`ra jahonda Rossiya, Xitoy, AQSh, Braziliya davlatlari oldinda turadi. Ammo mavjud imkoniyatlardan foydalanish davlatlarning iqtisodiy rivojlanishi darajasiga ko`p jihatdan bog`liqdir. Shu sababli, hozirgi vaqtda ichki suv yo`llari orqali yuk tashishda AQSh, Rossiya, Kanada davlatlari yetakchilik qilmoqda.

Ichki suv transportidan foydalanishda jahonning yirik daryolarining roli kattadir. Bunday daryolar qatoriga Amazonka, Missisipi, Dunay, Volga, Yanszi, Kongo va boshqalar kiradi.

Rasm 2.

Mamlakatlar bo'yicha 1000 tonnadan ortiq kemalari soni

(

4. Havo transporti

Havo transporti barcha transport tarmoqlari orasida alohida xususiyatlarga egaligi bilan ajralib turadi. Boshqa transport tarmoqlaridan uning ustunligi yuk va yo'lovchilarni uzoq masofalarga juda qisqa vaqt davomida yetkazib qo'yishidir. Shu sababli ham uning ahamiyati doimo oshib bormoqda. Jahon bo'yicha yo'lovchilar tashish hajmi so'nggi 40 yil ichida 60 baravarga yaqin o'sdi. Havo transportida tashilayotgan yuk va yo'lovchilarning 45 foizi ichki va 55 foizi xalqaro aloqalar hissasiga to'g'ri keladi. Xalqaro aloqalar so'nggi davrlarda, ayniqsa, Yevropa bilan Shimoliy Amerika davlatlari o'rtasida faol

kechmoqda. Hisob-kitoblarga ko'ra Atlantika okeani ustida bir vaqtning o'zida yuzdan ortiq havo laynerlari har ikki tomonga qarab harakatda bo'ladi.

Havo transportining afzalliklari:

- 1) Yuqori tezlik;
- 2) Izolyatsiyadagi hududlarga yuklarni tashish imkoniyati.

Havo transportining kamchiliklari:

- 1) Qimmatligi;
- 2) Ob-havoga qattiq bog'liqligi;
- 3) Aeroportlarni talab qilishi;
- 4) Ko'p va og'ir yuk tashish imkoniyatlari qattiq cheklangani.

5. Xulosa

Jahon transport tizimi XX asrda shakllantirilgan. Uning tarkibida dunyoning rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlari transport tizimlarini ajratish mumkin. Ular bir-biridan ancha farq qiladi: rivojlangan mamlakatlar hissasiga jahon transport tarmog'ining 78 foizi to'g'ri keladi.

Avtomobil transporti XX asrning boshida paydo bo'lib, hozirgi vaqtda tamaddunning eng muhim belgisiga aylandi. Jahon transport tizimini umumiy uzunligidan taxminan 70 foizi avtomobil yo'llariga to'g'ri kelib, ularning uzunligi taxminan 24 mln. kmga teng.

Avtomobil yo'llarining eng katta uzunligi AQSH, Hindiston, Yaponiya, Xitoy, Rossiya, Fransiya, Germaniya uchun xosdir.

Quruqlik transportining muhim turi bo'lib temir yo'l transporti hisoblanadi. Uning salmog'i so'nggi o'n yilliklar davomida barqarorlikni saqlab turibdi. Biroq ushbu barqarorlikning ortida ikkita qarama-qarshi jarayon turibdi: bir tomondan, ko'p iqtisodiy rivojlangan mamlakatlarda temir yo'l tarmog'ini qisqartirilishi sodir bo'lib, bu avtomobil transporti tarafidan raqobatning oqibati hisoblanadi. Ikkinchi tomondan, Rossiya, Xitoy, Hindiston, Kanada kabi mamlakatlarda temir yo'l transportining tezkor qo'shimcha o'sishi - yangi resurs rayonlarini o'zlashtirish bilan bog'liqdir.

Temir yo'l tarmog'ining uzunligi bo'yicha AQSH, Kanada, Rossiya, Hindiston, Xitoy yetakchilik qilmoqda.

Quvurli transport. 2000-yillar boshiga kelib, neft va gaz quvurlarining uzunligi 1,5 mln. kmdan oshib ketdi. Quvurlarning eng katta tizimlari quyidagi mamlakatlarda mavjud:

- gaz quvurlari: AQSH, Rossiya, Kanada, Germaniya, Fransiya;
- neft quvurlari: AQSH, Rossiya, Kanada, Xitoy, Saudiya Arabistoni.

Jahon transport tizimining juda ham muhim tarkibiy qismi bo'lib dengiz transporti hisoblanadi. Uningsiz jahon xo'jaligi normal faoliyat yuritishi mumkin emas. Dengiz transportini rivojlantirishga XX asrning ikkinchi yarmida

ishlab chiqarish o'rtasida katta hududiy uzilishning shakllantirilishi, aksariyat iqtisodiy rivojlangan mamlakatlarning yoqilg'i va xom ashyoning importiga, shuningdek o'zining mahsulotini sotilishiga bog'liqlikning o'sishiga - buyuk geografik kashfiyotlar boshlanganidan buyon jahon kemachiligida Atlantik okean birinchi o'rinni egallaydi. Uning hissasiga dunyodagi tashishlarning 2/3 qismi to'g'ri keladi. Xizmatlardan daromad olishga iqtisodiy joylashgan joyi omili ma'lum ta'sir ko'rsatadi. Masalan, portdagi gavanlari savdo yo'llari kesishgan joy da joylashgan mamlakatlar, misol uchun, Rotterdam, ahamiyatli daromadlar oladilar.

Yoki, masalan, ko'p rivojlangan mamlakatlar Panama va Liberiya (qulay) bayroqlar ostida tashuvlarni amalga oshirishni afzal ko'radilar. Xorijiy kemalarga Panama kanali orqali tranzitni taqdim etgani uchun eksportdan olingan daromadning yarmini oladi. Xizmatlar savdosining tarkibida daromadlarning taxminan 1/4 qismi Sues kanali tufayli Misrga kelib tushadi.

Xizmatlar savdosini rivojlanishi yo'ldosh xizmatlar ko'rsatilishiga ham yordam beradi. Odatda, port xizmatlarini taqdim etuvchi mamlakatlar kemalarning ta'miri bilan ham shug'ullanadilar.

Yerdagi dengiz portlarining umumiy soni 2,7 mingdan ortiqdir, lekin jahon portlari, ya'ni har yili 50 mln. tdan ortiq yukni tashiydigan ulkan portlar soni taxminan 30 tani tashkil etadi. Jumladan, Rotterdam (Niderlandiya) - yuk aylanmasi yiliga 290 mln. t., Singapur - 190 mln.t., Yangi Orlean (AQSH) - 175, Kobe (Yaponiya) - 170.

Transportning eng yosh va dinamik turi bo'lib havo transporti hisoblanadi. O'zining rivojlanish sur'atlariga ko'ra u transportning boshqa turlaridan o'zib ketgan. Bu tez buziluvchi oziq-ovqatlar, gullar, dori- darmonlarni tezkor tashishga talabni o'sishi bilan bog'liq. Dunyoning eng yirik 34 ta aeroportidan yarmiga yaqini AQSHga to'g'ri keladi, 8 tasi Yevropada, qolganlari esa - Yaponiya, Kanada, Singapur, Gonkongda joylashgan. Yo'lovchilarning tashish ko'rsatkichiga ko'ra dunyoda AQSH, Rossiya, Yaponiya, Buyuk Britaniya yetakchilik qilmoqda.

Konsalting xizmatlarning jahon bozori. Konsalting ayni damda iqtisodiyotning jahonaro sohasi hisoblanadi - oyoqqa turish jarayonida turgan industriya sifatida. Konsaltingni individual-professional faoliyatidan industriyaga aylanishining asosiy belgilaridan biri sifatida shu narsa olinmoqdaki, konsalting xizmatlarining aksariyat qismi individual konsultantlar tomonidan emas, balki korporatsiyalar (konsalting firmalari) tomonidan taqdim etiladi. Mazkur soha rivojlangan mamlakatlarda eng ko'p rivojlangandir.

Injiniring (ingl. Engineering - bilimdonlik, ixtirochilik) - tashkilotlar va obyektlarni yaratish bo'yicha injenerlik maslahat xizmatlaridan iboratdir. U obyektga qo'yilgan kapitalni samaradorligini oshirishning muhim usuli hisoblanib, ishlab chiqaruvchi mamlakatdan buyurtmachi mamlakatga xizmatlar eksportining ma'lum bir shakli sifatida qaraladi (bilimlar, texnologiyalar va tajribani o'rgatish). Injiniring dastlabki tadqiqotlarni olib borish, loyihaviy hujjatlar to'plamini texnik-iqtisodiy asoslanishini tayyorlash shuningdek ishlab chiqarish va boshqaruvni tashkil etish, asbob-uskunalaridan foydalanish va tayyor mahsulotni sotish bo'yicha tavsiyalarni ishlab chiqishga oid ishlarni majmuini qamrab oladi.

Tender - bu pudrat savdolarini o'tkazishning tanlov asosidagi shakli bo'lib, ular talabgorlar tomonidan taqdim etilgan ofertlarning musobaqasidan iboratdir, tender hujjatlarida mavjud bo'lgan mezonlarga mosligi nuqtai nazaridan.

Aloqa. Hozirgi sharoitda an'anaviy aloqa vositalari bilan birga (radio, telefon, telegraf, telefaks), zamonaviy elektron vositalari qo'llanadi - yonida olib yuriladigan kompyuterlar, tolali-optik, sputnik aloqasi. Jahonda aloqa tarmog'ini rivojlantirish nihoyatda notekis ro'y bermoqda. Masalan, AQSHning hissasiga jahon telefon liniyalarining taxminan 40%i to'g'ri keladi. Axborot va aloqa vositalari sohasida prinsipial jihatdan yangi texnologiyaning yorqin misoli bo'lib tolali-optik aloqani joriy etish hisoblanadi. Xususan, ikkita suvosti tolali-optik liniya qurilgan: Tinch okeani orqali - uzunligi 11,5 ming kmga teng bo'lgan (AQSH - Gavayya orollari - Yaponiya) hamda Atlantik okeani orqali - 6,5 ming km (AQSH - G'arbiy Yevropa).

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. “Jahon iqtisodiy geografiyasi” o’quv qo’llanman, Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti, 2011.
2. Махмудов Е. Р. Мировая экономика: современные экономические системы. – Т., 2004. Bahretdinov B. Zakirova S. Abdurahimova Q. Jahon iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasi. 2009.
3. <http://transport.org/>
4. <http://ucblibraries.colorado.edu/govpubs/us/trnsprt.htm>
5. <https://www.dmoz.org/Science/Technology/Transportation>
6. <http://americanhistory.si.edu/onthemove/>
7. <http://ziyonet.uz/>